

УДК 94(477.83/.86)

Петро Вівчарик

Степан Качала та Олександр Барвінський: до історії взаємин

Досліджуються взаємини Степана Качали та Олександра Барвінського в контексті суспільно-політичного та культурного життя Галичини, зроблено наголос на особистісних стосунках діячів. Систематизовано та проаналізовано публіцистичну, епістолярну спадщину Степана Качали, мемуарну спадщину Олександра Барвінського, у контексті цього охарактеризовано процес налагодження та формування відносин і співробітництва між ними. Низка документів вводиться у науковий обіг вперше. Розглядаються основні напрями меценатської діяльності Степана Качали у сфері культури, освіти. Досліджено обговорення Степаном Качалю і Олександром Барвінським політичних, просвітних і соціальних питань. Обґрунтовано, що обох діячів поєднували спільні погляди щодо прогресивного розвитку українського національного руху на засадах просвіти, знання історії власного народу, боротьби із економічним та духовним занепадом народу.

Ключові слова: Степан Качала, Олександр Барвінський, «Просвіта», «Руська історична бібліотека», Східна Галичина

Petro Vivcharyk

Stepan Kachala and Oleksandr Barvinsky: the history of relationships

The relationships between Stepan Kachala and Oleksandr Barvinsky in the context of social, political and cultural life of Galicia are investigated. The main attention is drawn to the personal relations between figures. Publicistic, epistolary heritage of Stepan Kachala and memoir heritage of Oleksandr Barvinsky are systematized and analysed. In this context the process of establishing and formation of relationships and cooperation between them is characterized. A number of documents is introduced into scientific discourse for the first time. Main directions of patronship of Stepan Kachala in the cultural sphere and education are reviewed. The discussions of political, educational and social matters by Stepan Kachala and Oleksandr Barvinsky are researched. It is proved that both figures shared their visions on the progressive development of Ukrainian national movement on the basis of education, knowledge of the history of their own people and the fight against economic and spiritual decay of the nation.

Keywords: Stepan Kachala, Oleksandr Barvinsky, «Prosvita», «Ruthenian Historical Library», Eastern Galicia

Багатогранна діяльність священника із с. Шельпаки (тепер Підволочиського району, Тернопільської області) С. Качали залишається недостатньо висвітленою і привертає увагу дослідників, що не викликає подиву, оскільки він був політиком і публіцистом, громадським діячем і меценатом, засновником та членом культурно-просвітницьких товариств.

Зважаючи на активну громадсько-політичну діяльність С. Качали, коло спілкування останнього складали провідні діячі українського національного руху, серед яких були депутати Галицького крайового сейму, австрійського парламенту, історики, письменники, вчені. Особливо тісні взаємини склалися у С. Качали з представниками відомої у Галичині родини Барвінських.

Актуальність проблематики ґрунтується на висвітленні взаємин С. Качали із О. Барвінським – одним із провідних діячів національного відродження у ХІХ ст.

Об'єктом наукового дослідження виступають суспільно-політичні процеси, що відбувалися в Східній Галичині у другій половині ХІХ ст.

Предметом є зміст і основні напрямки співпраці С. Качали з О. Барвінським в культурно-освітній, видавничій сферах на тлі тогочасного суспільного життя у Галичині.

Мета дослідження полягає у вивченні історії взаємин С. Качали та О. Барвінського у соціокультурному, суспільно-політичному середовищі у другій половині ХІХ ст. в контексті розвитку національного руху.

Основу джерельної бази статті складають матеріали фондів Центрального державного історичного архіву у м. Львові, відділів рукописів, україніки, періодичних видань Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України, відділу рукописних фондів і текстології інституту літератури ім. Шевченка НАН України (м. Київ).

Окремі аспекти даної проблематики висвітлено у працях Є. Дороша [10, с. 28–33], М. Мудрого [6, с. 99–109], І. Чорновола [7], І. Куцого [11, с. 57–63], П. Вівчарика [8, с. 251–254; 9, с. 31–32] та ін.

Ім'я С. Качали було знайоме О. Барвінському ще під час періоду його навчання у Тернопільській класичній гімназії (1857–1865 рр.), у своїх мемуарах він писав: «з о[тцями] Качалою і Глинським, котрі не раз навідувалися до Тернополя, сходилися часто старші ученики гімназійні, вели з ними розмови про сучасні змагання до народного і культурного розвитку русинів, а обидва згадані отці стояли рішучо за розвитком русинів на народних основах, положених Маркіяном Шашкевичем і народолюбцями в 48-ім році, за розвитком руського письменства в живій народній мові» [1, с. 60].

Варто зазначити, що у студентські роки О. Барвінський очолював львівський та тернопільський осередок товариства «Громада», за словами О. Барвінського: «питанєм про мову і правопис живо зацікавилися

7. Церква у політичних процесах XIX–XX ст.

ми ще в тернопільській «Громаді», де мали нагоду лично стрічатися з о[тцем] Качалою» [1, с.116]. Цікаво, що син С. Качали Володимир у Львові був одним з керівників (війтом) місцевої «Громади».

Більш тісно співпрацювати С. Качала із О. Барвінським почав в кінці 70-х років XIX ст., про що свідчить листування між двома діячами.

Цей період був нелегким для українського національного руху, оскільки поглиблювався розкол між течіями русофілів та народовців. Цими суперечностями вдало користувалися поляки під час виборів до Галицького крайового сейму, внаслідок чого зменшувалось українське представництво у сеймі. Якщо у 1861 р. до сейму було обрано 46 українських послів, у 1867 р. – 38, то у 1870 р. – 32. Ця тенденція збереглася і в майбутньому, оскільки під час виборів у 1876 р., до сейму було обрано лише 14 українців, у 1883 – 9. [12, с. 159]. Не виправдала сподівань угодова акція між українцями і поляками 1869 р. у Галицькому крайовому сеймі, ініційована Ю. Лаврівським, оскільки, на нашу думку, незважаючи на необхідність пошуків компромісу між українськими і польськими послами у сеймі, спроба Ю. Лаврівського мала небагато шансів на успіх, тому що жодна із сторін не була готова піти на задекларовані в угоді поступки.

С. Качала протягом цього періоду брав активну участь у створенні культурно-просвітницьких товариств, будучи одним із членів-засновників багатьох із них, серед яких: товариство «Галицько-руська Матиця», «Просвіта», «Товариство імені Шевченка», «Руське педагогічне товариство», «Дружній лихвар» та ін.

Зазначимо, що С. Качала був також добре знайомим із молодшим з братів Барвінських Володимиром, редактором часопису «Правда», а згодом засновником та редактором газети «Діло». Разом із В.Барвінським С. Качала їздив на лікування у Карлсбад (суч. Карлові Вари), із створенням у 1880 р. газети «Діло» священник із Шельпак став одним із найбільш активних її дописувачів та меценатів.

Окрім того, у 1882 р. під час т. зв. «Гнилицької справи», яка полягала у намаганні громади с. Гнилички перейти до православ'я та була пов'язана зі справою «Ольги Грабар та її товаришів» про державну зраду, власник с. Гнилички граф Ж. Делла Скалле подав на С. Качалу і В. Барвінського до суду за образу честі. Однак обидва українські діячі змогли відстояти у суді свою правоту [8, с. 251–252].

Окреслюючи діяльність С. Качали та О. Барвінського, чітко простежується те, що їх об'єднували думки щодо подальшого розвитку національного руху. Зокрема, вони визначали першочерговим завданням для української інтелігенції – щоденну працю над економічним і освітнім зміцненням українського суспільства в Галичині, зростанням його громадянської й національної самосвідомості. Не менш важливим вони вважали необхідність передачі проводу в українському політичному русі у руки народовців, що було зумовлено поразками українців у Галицькому крайовому сеймі, австрійському парламенті через невдалі дії керівництва русофілів.

О. Барвінський з великою повагою ставився до С. Качали як до авторитетного, досвідченого політика, одного з небагатьох представників революційного 1848 р., які підтримали молоду течію народовців, натомість галицький священник вбачав у О. Барвінському діяча нового покоління, який відстоював українські інтереси у різних сферах суспільного життя.

У листах діячі обговорювали політичне становище українців у Галичині, перебіг виборчих кампаній у 1870, 1876 та 1883 рр., окремі статті С. Качали, які він публікував у газеті «Діло».

У 1885 р. в контексті поширення просвіти серед українців у Галичині, зміцнення їх самосвідомості, особливо щодо національної історії, С. Качала запропонував видати карту українських земель, оскільки «нічого не будить так народність як читання історії, але без мапи історії її з користю читати не можливо» [13, арк. 7 зв.–8].

Галицький політик вважав, що «коли ся не знає чи тая наша Русь велика чи мала, які її границі і сусіди, з яких провінцій вона складаєся, коли ся не видить керунку рік, гір і міст то найліпша книжка не много пожитку принесе» [13, арк. 9 зв.–10]. А такі карти, на думку С. Качали, необхідно було розміщувати на стінах шкіл і читалень «Просвіти», щоб вони стали в пригоді не тільки селянам, а й представникам інтелігенції, вчителям, священникам, які могли почерпнути з них нову для себе, важливу інформацію щодо історичного розвитку українських земель [13, арк. 11 зв.–12]. Зі свого боку він обіцяв грошову підтримку такої важливої справи. Діяч наголошував на необхідності видати навіть дві карти, «одну Старої Русі, за зразком мапи при працях Д. Іловайського для середніх училищ, іншу карту Малої Русі в межах окреслених П. Шафариком» [13, арк. 7 зв.–8].

7. Церква у політичних процесах ХІХ–ХХ ст.

О. Барвінський погодився із цим і зазначав, що «необхідно видати одну карту українських земель до княжого періоду, а другу до часів козаччини ХVІ–ХVІІ ст., тому що у ці періоди територія Русі суттєво відрізнялася» [14, арк. 1]. За приклад він пропонував взяти праці російських істориків Д. Іловайського та С. Рождественського, у яких як додаток були розміщені по дві карти, хоча, за словами О. Барвінського, друга карта окреслювала Росію часів Петра І.

Він також пропонував видати ці карти як етнографічні і позначити на них різними кольорами землі, на яких проживали українці, поляки, росіяни. Таку карту О. Барвінський через Головний відділ «Просвіти» доручив замовити у Відні [14, арк. 1].

Окрім того, діяч висловив пропозицію С. Качалі щодо видавництва праці з історії Русі і запитував, чи С. Качала був не проти опублікувати переклад його монографії «*Polityka polakow wzgledem Rusi*», який був надрукований під назвою «Очерк історії Юго-Западной Руси» у часописі «Киевская старина». Вважаємо за необхідне навести анотацію, яка була присвячена праці С. Качали в «Киевской старине». Там зазначалося, що без полемічної частини «сеї витяг дає вельми гарний прагматичний начерк історії південно-західної Руси, котрого недостає убогій руській історичній літературі, а такого дармо гляділи б ми в перестарілих творах Бантиш-Каменського і Н. Маркевича і щодо фактичного змісту, а ще більше щодо основного погляду і способу викладу» [5, с. 678]. Насамкінець О. Барвінський зазначав, що зробити переклад українською мовою нарису С. Качали у київському часопису погодився священник із с. Чернелів М. Михалевич [14, арк. 2].

Цю пропозицію С. Качала підтримав, оскільки ще в 1861 р. в листі до церковного і громадського діяча, мецената К. Куницького він писав «про велику потребу видання історії українського народу, яка б охоплювала усі українські землі, зокрема, Галичини та Волині» [13, арк. 3 зв.–4].

У листах О. Барвінському парох із Шельпак писав, що давно роздумував про необхідність видання такої праці і готовий був навіть це профінансувати. Поряд із цим С. Качала був здивований дізнатися про нарис у київському часописі, оскільки, за його словами, «я жадного очерку не писав» [6, арк. 13 зв.–14]. Галицький діяч зазначав, що сумнівався в тому, що його праця могла б замінити собою історичну монографію, про необхідність якої писав О. Барвінський, оскільки в його «брошури

була писана політика, а не історія» [16, арк. 13 зв.–14]. Однак він не заперечував проти публікації українського перекладу своєї праці, якщо О. Барвінський вважав, що «для нашої справи буде яка користь» [16, арк. 13 зв.–14]

У 1885 р. в О. Барвінського, виникла думка про видавництво «Руської історичної бібліотеки» – першого серійного видання історичної літератури українською мовою. Під час поїздки О. Барвінського до Києва, де він зустрівся із В. Антоновичем, останній підтримав його та рекомендував розпочати «Руську історичну бібліотеку» перекладом праці С. Качали.

За словами О. Барвінського, В. Антонович «радив отже на початок дати передовсім короткий загальний огляд нашої минувшини, а відтак подавати історичні монографії, почавши від княжої доби аж до найновіших часів, найвідповіднішим таким загальним оглядом нашої минувшини вважав Антонович «Очерк истории юго-западной Руси», напечатаний в «Киевской старине» з 1885 р. Був се витяг з історичної частини розвідки отця Стефана Качали «Polityka Polaków względem Rusi» [1, с. 367]. Варто зауважити, що у своїх листах до О. Барвінського щодо питання створення «Руської історичної бібліотеки» С. Качала висловлював побоювання, щоб цей задум не спіткала невдача і з часом видавництво історичних монографій не занепало, як це було із працями І. Шараневича, Б. Дідицького, або ж майбутні видання не були конфісковані через цензуру [16, арк. 19].

Поряд з цим С. Качала вказував на деякі поправки, які необхідно було внести в український текст книги, порівнюючи текст монографії і нарис у «Киевской старине» (до прикладу в одному із розділів було вказано про морський похід козаків під проводом отамана Кілія, натомість мав бути похід під місто Кілія) [16, арк. 21].

Зважаючи на стан здоров'я С. Качали за переклад його праці, коректуру, друк (у Тернопільській друкарні, зважаючи на зайнятість друкарні Товариства імені Шевченка) відповідальність взяв О. Барвінський. Вартість видавництва україномовного варіанту монографії С. Качали тернопільський діяч оцінював близько 250 гульденів, саме таку суму він просив надати пароха із Шельпак на що отримав згоду і запевнення у фінансовій підтримці [14, арк. 1; 16, арк. 17 зв.–18].

У підсумку першим томом «Руської історичної бібліотеки» під редакцією О. Барвінського у 1886 р. було видано український переклад

7. Церква у політичних процесах XIX–XX ст.

історичної частини монографії С. Качали «Polityka Polaków względem Rusi» під назвою «Коротка історія Руси» [4, с. 2-6].

Варто зауважити, що після виходу книги польський історик А. Левицький виступив з гострою критикою цієї праці у краківському «Przegląd-у Polsk-ому» у статті під назвою «Czy to odpowiedź stronnictwa, czy interwencja osobista?» та у львівському «Kwartalnik-у Historyczn-ому», в якій поклав відповідальність за появу цієї книги на партію народовців. С. Качала, порадившись із О. Барвінським, вирішив написати спростування цієї статті і до «Przegląd-у Polsk-ого» і до редакції «Діла»: «бо то потрібне для русинів що могло би причинитися до більшої передплати бібліотеки, то незлий знак, що так займаються нашим видавництвами, бо звертают на них увагу» [16, арк. 23].

У січні 1887 р. в газеті «Діло» було опубліковано статтю С. Качали «Чи то отповідь сторонництва чи лична інтервенція» на спростування публікації А. Левицького, оскільки польський часопис не відреагував на лист С. Качали [3, с. 2].

Дружні взаємини С. Качали і О. Барвінського продовжувалися до 1888 р., до смерті священика. До кінця життя, незважаючи на важкий стан здоров'я, постійні витрати на лікування, дорожні витрати під час поїздок для участі у засіданнях Галицького крайового сейму, С. Качала дотримав слова і фінансово підтримував як українські товариства, газету «Діло», так і зокрема «Руську історичну бібліотеку» О. Барвінського. У своєму листі він писав: «дякувати мені не маєте за що, бо я не Вас підтримую, а Ваше видавництво, ми русини Вам дякувати маєм, що Ви почали такий труд» [13, арк. 36].

На жаль, С. Качала не дочекався видання карти українських земель, оскільки ця подія відбулася вже після його смерті, однак для цієї мети, а також для публікації популярних практичних книжок, премій для авторів він заповів 8 тис. гульденів [2, с. 1].

Дружні взаємини, що склалися між двома видатними діячами Східної Галичини, мали велике значення для національно-культурного відродження кінця XIX ст., вони слугували прикладом результативної співпраці, яка торкалася найбільш актуальних питань суспільно-політичного життя краю. Обоє діячів поєднували спільні погляди щодо формування поступу українського національного руху, основою якого повинні були стати просвіта, знання історії власного народу, боротьба із економічним та духовним занепадом народу.

1. Барвінський О. Спомини з мого життя / О. Барвінський. — К. : Смолоскип, 2004. — 528 с.
2. Завіщаніє б. п. Стефана Качали // Діло. — 1888. — Ч. 276. — 2 с.
3. Качала С. «Чи то відповідь сторонництва чи лична інтервенція» / С. Качала // Діло. — 1887. — Ч. 3. — С. 2.
4. Качала С. Коротка історія Руси / С. Качала. — Тернополь, 1886. — 168 с.
5. Качала С. Очерк історії Юго-Западної Руси / С. Качала // Киевская старина. — 1885. — Т. XI, апрель. — С. 678–716.
6. Мудрий М. Польські ліберал-демократи та українське питання в Галичині у 80-х рр. XIX ст. / М. Мудрий // Вісник Львівського університету. Серія історична / Львівський державний університет ім. Івана Франка. — Львів, 1997. — Вип. 32. — С. 99–109.
7. Чорновол І. За що ми маємо шанувати отця Стефана Качалу. Нотатки після 200-літнього ювілею [Електронний ресурс] / І. Чорновол. — Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/studios/studies_of_religions/63354.
8. Вівчарик П. «Гнилицька справа» за матеріалами галицьких періодичних видань / П. Вівчарик // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Історія. — Тернопіль, 2014. — Вип. 2, ч. 3. — С. 251–254.
9. Вівчарик П. Меценатська діяльність отця Степана Качали у другій половині XIX ст. / П. Вівчарик // Сучасні тенденції розвитку освіти і науки в інтердисциплінарному контексті : матеріали II-ї міжнародної науково-практичної конференції. — Дрогобич, 2016. — С. 31–32.
10. Дорош Є. Родина Качалів в історії Галичини / Є. Дорош, В. Слюзар. — Тернопіль : Підручники і посібники, 2010. — 160 с.
11. Куций І. Степан Качала у контексті українського історіографічного процесу / І. Куций // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Серія: Історія. — Тернопіль, 2008. — Вип. 2, ч. 2. — С. 57–63.
12. Сухий О. Від русофільства до москвофільства: російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у XIX столітті / О. Сухий. — Львів, 2003. — 496 с.
13. Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника НАН України. Відділ рукописів (далі – ЛННБУ ім. В. Стефаника. ВР.). — Ф. 11, спр. 1329/п.93. — 48 арк.
14. Відділ рукописів Інституту літератури ім. Т. Шевченка НАН України. — Ф. 100, спр. 1783/ п.22. — 2 арк.
15. ЛННБУ ім. В. Стефаника. ВР. — Ф. 11, спр. 3554/п.202. — 2 арк.
16. ЛННБУ ім. В. Стефаника. ВР. — Ф. 11, спр. 3153/п.184. — 35 арк.